

Тема: Особливості спілкування у навчанні

План

Вступ

1. Визначення категорії «спілкування».
2. Функції спілкування.
3. Засоби спілкування.
4. Різновиди спілкування.
5. Педагогічне спілкування.
6. Стили педагогічного спілкування.

Висновки

Ключові слова: спілкування, функції спілкування, вербальне та невербальне спілкування, міжособистісне спілкування, особистісно-групове спілкування, міжгрупове спілкування, педагогічне спілкування, стилі педагогічного спілкування.

Рекомендована література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания. – М. : Аспект- Пресс, 1997. – 239 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология: Учеб. для высш. шк. - М. : Аспект-Пресс, 1999. - 375 с.
4. Знаков В. В. Понимание в познании и общении. – М. : ИП РАН, 1994. - 235 с.
5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. - М. : Просвещение, 1987. — 214 с.
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник. — К. : Знання, 2005. — 486 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения . – Тарту : Изд-во ТГУ, 1974. - 219 с.
8. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : основні положення / навч. посібник. – К. : ЕксОб, 1999. – 304 с.
9. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посібник. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації : Навчальний посібник. – Чернівці : Книги-XXI, 2010. – 528 с.
11. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. – СПб. : Питер, 2006. – 416 с.
12. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов. - М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

13. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Вступ. Бажання спілкуватися притаманне у тій чи іншій мірі кожній людині. Себто, у процесі спілкування актуалізується потреба у налагодженні соціальних контактів, виникає потреба у нових знаннях, враженнях, почуттях, формується потреба поділитися з іншими власними думками та переживаннями. Спілкування виступає процесом інформаційного обміну, внаслідок якого відбувається збагачення певним досвідом того, хто бере участь у спілкуванні. Але не лише обмін інформацією є характерною рисою спілкування, а й примноження знань людиною, засвоєння особистістю різних норм і правил поведінки, традицій і звичаїв (див. рис. 1).

У навчально-виховному процесі ВНЗ провідним засобом передачі знань, культури, духовних цінностей, формування умінь, навичок, моральних засад є спілкування. Ця категорія досить багатопланова та поліфункціональна, налічує багато засобів, має різновиди, характеризується різноманітними стилями.

1. Визначення категорії «спілкування». В деяких сучасних психологічних дослідженнях спілкування визначено одним із провідних видів діяльності в низці з іншими видами діяльності (працею, навчанням та грою). Таку позицію досліджують А. Реан, Я. Коломінський [11], В. Знаков [4]. Ці науковці вважають, що категорія «спілкування» може розглядатися як самостійна та не зводиться до жодного іншого виду діяльності. На їхню думку процес спілкування виявляється для людини не тільки засобом, але й метою. Ці автори стверджують, що зміст терміну «спілкування» не зводиться до змісту поняття «діяльність». У такий спосіб вони відстоюють ідею автономності та самоцінності спілкування. Цей психологічний підхід визначає спілкування як процес міжособистісної взаємодії, який породжений широким спектром актуальних потреб партнерів, спрямований на задоволення цих потреб і опосередкований певними міжособистісними стосунками.

Однак в психології існує й інший підхід до питання взаємозв'язку спілкування та діяльності взагалі, конкретних її видів зокрема. Грунтуючись на ідеї єдності спілкування та діяльності, Б. Ананьєв, Г. Андреева, О. Леонтьєв, Л. Орбан-Лембрик [1; 3; 7; 10] визначають категорію «спілкування» як реальність людських стосунків в будь-яких формах спільної діяльності людей. Тобто, будь-які різновиди спілкування є обов'язковими елементами певних форм спільної діяльності, певних видів діяльності. В. Слободчиков та Є. Ісаєв [12] розглядають спілкування як один із аспектів спільної діяльності та і як її продукт.

Враховуючи сказане, зупинимося на наступному визначенні поняття. За провідним українським психологом В. Лозницею: «спілкування - це складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між

людьми, що породжується потребами спільної діяльності та криє в собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини» [8, с. 33].

2. Функції спілкування. Видатний російський соціальний психолог *Г. Андреева вважає, що існує три взаємопов'язані функції спілкування* [3, с. 82] (переклад з рос. тут та далі наш – І. Р., М. О.):

- *комунікативна* (передбачає обмін інформацією між суб'єктами),
- *інтерактивна* (налагоджує обмін ідей та дій між учасниками),
- *перцептивна* (забезпечує сприймання партнерами один одного).

3. Засоби спілкування. Важливим моментом у процесі спілкуванні є забезпечення передачі інформації від однієї особистості до іншої. Величезну роль в цьому відіграє мовлення. Саме воно виступає тим вербальним засобом спілкування, що у певний спосіб акумулює та передає суспільний досвід від одного покоління до іншого. Завдяки спілкуванню за допомогою мови відображення дійсності у свідомості однієї людини доповнюється тим, що є у інших людей. Унаслідок цього зростають можливості для обміну інформацією.

«Вербальна комунікація за допомогою слова – це основна і найдосконаліша форма людського спілкування. Рівень володіння мовою, багатство та культура мовного висловлювання визначають можливості та ефективність спілкування кожної конкретної особистості» [9, с. 104].

Невербальна форма комунікації – це використання в процесі спілкування таких немовних засобів як жести, міміка, інтонація, паузи, манера поведінки, зовнішність партнера, його імідж. Спілкування – це живий процес, під час якого використовуються паралельно з вербальним засобом спілкування й невербальні. Останні, супроводжуючи вербальне повідомлення, створюють підтекст, котрий полегшує або ускладнює сприймання інформації, що передається.

4. Різновиди спілкування. Враховуючи те, що спілкування є явищем соціальним і охоплює всі сфери суспільного буття, воно може бути охарактеризоване за різними параметрами.

Якщо брати за основну поділу процесу спілкування контингент його учасників, то *за С. Максименком спілкування буває міжособистісне, особистісно-групове, міжгрупове* [9, с. 110]. Міжособистісне – характерне для первинних груп, в яких усі члени підтримують між собою безпосередні контакти та спілкуються один із одним, а особливості спілкування визначаються змістом і цілями діяльності, що їх реалізує група. Особистісно-групове – спостерігається тоді, коли одну із сторін спілкування репрезентує особистість, а іншу – група. Міжгрупове – передбачає участь у цьому процесі двох спільнот, кожна з яких обстоє власну позицію, домагається власних цілей, або ж обидві групи намагаються дійти згоди щодо певного питання, досягти консенсусу.

Істотно впливає на характер спілкування час, упродовж якого триває цей процес. Тож **за тривалістю спілкування розрізняють: короткочасне та довготривале.** Короткочасне спілкування формується із ситуаційних потреб взаємодії у процесі праці, навчання, гри й обмежується розв'язанням локальних комунікативних завдань. Довготривале спілкування виникає з приводу обміні розгорнутою інформацією щодо змісту предмета спілкування. Такий різновид спілкування – результат розлогою дискусії між суб'єктами в межах однієї чи декількох тем. Тривалість комунікативних зв'язків визначається цілями спілкування, потребами партнерів та характером інформації, якою оперують співрозмовники.

Обираючи за основу класифікації спілкування включенність партнерів у цей процес, **отримуємо безпосередній та опосередкований різновиди.** Перший різновид спілкування відбувається за умови встановлення контакту між партнерами наживо, використання для цього всіх наявних та можливих (адекватних) засобів, сприймання співрозмовниками один одного в один і той же час, в одному і тому ж місті. При іншому різновиді спілкування передбачається, що існує проміжна ланка – третя особа, технічний засіб або матеріальна предмет. Це може бути інформація передана посередником, кур'єром; інформація, що транслюється телефоном; інформація, зафіксована у тексті, листі, написаному у електронному чи традиційному форматі. Процес спілкування при цьому ускладнюється, бо акт комунікації віддалений у часі та просторі.

Спілкування можна розрізнати ще за завершеністю. Процес комунікації, при якому повністю вичерпано предмет обговорення, а його учасники однозначно оцінюють цілі досягнутими, називається **завершене спілкування.** Якщо зміст розмови залишається нерозкритим до кінця до завершення спілкування та не відповідає очікуванням сторін, то такий процес називається **незавершене спілкування.**

5. Педагогічне спілкування. Розглядаючи основні педагогічні процеси (освіту, навчання, виховання, розвиток), не можливо не помітити провідну роль спілкування в них. Спілкування у цих процесах відіграє різні ролі: як засіб вирішення навчальних проблем; як система соціально-психологічного забезпечення виховного процесу; як спосіб організації стосунків викладачів і студентів, у якому поєднуються навчання та виховання; як процес виховання творчої особистості. Педагогічне спілкування — це одна з форм спілкування, що має свої особливості. Однак, у той же час, педагогічному спілкуванню властиві всі засоби, різновиди, функції (комунікативна, інтерактивна та перцептивна), які притаманні й іншим формам спілкування.

За визначенням сучасного вітчизняного вченого А. Кузьмінського: «педагогічне спілкування — це сукупність методів і засобів, застосування котрих забезпечує досягнення мети навчання та виховання і визначає характер взаємодії між двома головними суб'єктами педагогічного процесу» [6, с. 143].

6. Стилї педагогічного спілкування. Відомий російський психолог В. Кан-Калик виділяє такі стилї педагогічного спілкування:

1. *Спілкування на основі високих моральних і професійних якостей педагога.* Про таких викладачів говорять: «За ним студенти буквально по п'ятах ходять». У ВНЗ інтерес студентів до спілкуванні з такими особистостями мотивується ще й загальними професійними уподобаннями, особливо на профільних кафедрах.

2. *Спілкування на основі дружнього ставлення один до одного* передбачає захопленість спільною справою. Педагог виконує роль наставника, старшого товариша, учасника спільної навчальної діяльності, уникаючи при цьому панібратства.

3. *Спілкування – дистанція* – це найбільш поширений тип педагогічного спілкування. З боку педагога постійно спостерігається дистанція в усіх сферах: у навчанні йде посилення на авторитет і професіоналізм; у вихованні – на власний життєвий досвід та вік.

4. *Спілкування – загравання.* Властиве молодим викладачам, які надмірно прагнуть популярності. Таке спілкування іноді забезпечує лише фальшивий, дешевий авторитет.

Як правило, у педагогічній практиці спостерігається поєднання стилів у певній пропорції при домінуванні одного з них [5, с. 46].

Викликає зацікавленість класифікація стилів педагогічного спілкування, запропонована М. Таленом [6, с. 144] (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Класифікація стилів педагогічного спілкування за М. Таленом

Стиль	Характеристика
«Сократ»	Педагог із репутацією любителя дискусій, які він навмисно провокує на заняттях. Йому властиві індивідуалізм, несистемність викладання. Через постійну конфронтацію студенти посилюють захист власних позицій, вчать їх обстоювати.
«Керівник групової дискусії»	Головним у навчально-виховному процесі педагог вважає досягнення згоди й співробітництва між студентами, беручи на себе роль посередника, для якого пошук демократичного консенсусу важливіший за результат дискусії.
«Майстер»	Педагог виступає як взірець для наслідування, який необхідно безумовно копіювати, і, передусім, не стільки у навчальному процесі, скільки у ставленні до життя взагалі.
«Генерал»	Не допускає будь-якого двозначного смислу, підкреслено вимогливий, жорстко домагається слухняності, оскільки вважає, що завжди та в усьому правий, а студент як солдат-новобранець беззаперечно повинен підкорятися наказам. На думку М. Талена цей стиль поширений у педагогічній практиці більше, ніж усі інші разом узяті.

«Менеджер»	Поширений у навчальних закладах, зорієнтованих на результативне навчання. Педагог заохочує ініціативу та самостійність тих, хто вчиться. Вчитель прагне до обговорення із кожним смислу завдання, якісного контролю та оцінювання кінцевого результату.
«Тренер»	Педагог грає роль натхненника групових зусиль, для кожного головне – кінцевий результат, блискучий успіх, перемога. Атмосфера спілкування пронизана духом корпоративності. Усі при цьому виступають гравцями однієї команди, де кожний, зокрема, не важливий як індивідуальність, а всі разом становлять силу.
«Гід»	Втілений образу «ходячої енциклопедії». Лаконічний, точний, стриманий. Відповіді на всі запитання йому відомі завчасно, як і самі запитання. Технічно бездоганний, і саме тому часто відверто нудний

У психолого-педагогічній літературі існує *ще одна досить відома класифікація стилів педагогічного спілкування (виховання)*. У цьому розумінні стилі виховання – це «усталена система способів і прийомів, які використовує вихователь у педагогічній взаємодії з вихованцем» [13, с. 874]. Кожному стилю виховання відповідає певний стиль спілкування. **Основними стилями спілкування тут виступають автократичний, авторитарний, демократичний (особистісно гуманний), ліберальний.** *Автократичний стиль спілкування* передбачає диктат, перевага надається зовнішньому контролю, забезпеченню «залізної» дисципліни. *При авторитарному стилі спілкування*, який має деякі риси попереднього, надається певна свобода вихованцю при обговоренні проблем. *Демократичний стиль спілкування* ґрунтується на глибокій повазі до кожної особистості. Засади цього стилю – довіра та орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості чи колективу. *Для ліберального стилю спілкування* характерна відсутність стійкої педагогічної позиції, непослідовність у використанні виховних засобів. Педагог при цьому не втручається або втручається формально у вирішення проблем. Через відсутність власної активності та зацікавленості, браку відповідальності робота пускається на самоплив. Безпосередньо спілкуючись з таким педагогом, вихованці не виявляють довіри та поваги.

Висновки. Спілкування – багатоплановий процес, який потрактовується по-різному стосовно основних видів діяльності прихильниками автономності спілкування та прихильниками ідеї єдності спілкування та діяльності.

Шлях пізнання людини людиною у процесі спілкування є складним. Обмінюючись інформацією, особистість встановлює комунікативні зв'язки для досягнення цілей діяльності, взаємодіє та здійснює різнобічні впливи на інших партнерів, так само піддається впливам з боку партнерів. У процесі спілкування люди сприймають один одного та мають можливість пізнавати індивідуально-психологічні особливості, притаманні кожній особистості.

Передача інформації в процесі спілкування забезпечується за допомогою мовлення як основного, специфічно людського способу спілкування, а також немовними засобами.

Класифікувати процес спілкування можливо за різними ознаками залежно від контингенту учасників, за тривалістю, за включеністю, за завершеністю тощо.

Педагогічне спілкування – це така форма спілкування, для якої характерна певна сукупність засобів і методів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань виховання та навчання.

Із одного боку у стилях педагогічного спілкування втілюються моральні установки особистості, засади суспільства, соціальні стереотипи, гендерні особливості, соціально-економічні нашарування та багато іншого. Із іншого боку – рівень професійної, психолого-педагогічної майстерності викладача та індивідуальний розвиток особистості педагога. У сучасних ВНЗ оптимальним стилем педагогічного спілкування є стиль, що ґрунтується на спільній захопленості викладачів і студентів науково-дослідницькою діяльністю та професійно-виробничою діяльністю.

Дидактичний тест.

ІНСТРУКЦІЯ. Знайдіть відповідність між початком і закінченням фраз.

1. СПІЛКУВАННЯ (за В. Лозницею)	А ... це сукупність методів і засобів, застосування котрих забезпечує досягнення мети навчання та виховання і визначає...
2. ВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ (за С. Максименком)	Б...це використання в процесі спілкування таких немовних засобів як жести, міміка, інтонація, паузи, манери...
3. НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ (за С. Максименком)	В ... це складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності та криє в собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини.
4. ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ (за А. Кузьмінським)	Г ...це основна і найдосконаліша форма людського спілкування за допомогою слова.
5. БЕЗПОСЕРЕДНЄ СПІЛКУВАННЯ (за С. Максименком)	Д ..це спілкування при якому передбачається, що існує проміжна ланка – третя особа, технічний засіб або матеріальна предмет...
6. ОПОСРЕДКОВАНЕ СПІЛКУВАННЯ (за С. Максименком)	Е ... відбувається за умови встановлення контакту між партнерами наживо, при взаємодії між співрозмовниками, що безпосередньо сприймають один одного...

Контрольні запитання та завдання

1. Чому існує декілька підходів до визначення категорії «спілкування»?
2. Які є функції спілкування за Г. Андреевою? .
3. Чим принципово відрізняються вербальні та невербальні засоби спілкування?
4. За якими ще ознаками крім тих, що наведені у тексті, можна було б класифікувати процес спілкування?
5. Розкрийте сутність поняття «педагогічне спілкування», як однієї з форм спілкування.
6. Порівняйте стилі педагогічного спілкування за В. Кан-Каликом та М. Таленом.

Альтернативно-тестові завдання для самоконтролю

1. Чи є єдиним правильним твердженням таке: «спілкування - це не окремий вид діяльності»?
2. Чи достатнім для характеристики спілкування є положення про те, що спілкування – це обмін інформацією між людьми?
3. Чи завжди обмін інформацією є спілкуванням?
4. Чи можливо класифікувати таке соціальне явище як спілкування лише за однією основою поділу (ознакою)?
5. Чи адекватно передає функцію невербального спілкування вираз «мова почуттів»?
6. Чи виступає педагогічне спілкування засобом вирішення навчальних проблем?
7. Чи відображає стиль педагогічного спілкування рівень професійної та психолого-педагогічної майстерності викладача?

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати матеріал за посібником Орбан-Лембрик Л. Е. *Психологія професійної комунікації: Навчальний посібник.* – Чернівці : Книги-XXI, 2010. - 528с. (- С. 58 - 62). Звернути увагу та порівняти теоретичні позиції. Як-от:

- 1) структуру спілкування за Л. Орбан-Лембрик, Б. Ломовим, Г. Андреевою;
- 2) класифікації функцій спілкування за Б. Ломовим, за М. Бітяною, за А. Реаном і Я. Коломінським, за Дж. М. Уайменном і Г. Джайлсом;
- 3) соціальна функція спілкування, її складники (А. Деркач, Н. Кузьміна); структурно-функціональну модель спілкування за Л. Орбан-Лембрик.